

Yhdessämakaamista ja ajatonta vuoteenseuraa – seksuaalisanaston käänösratkaisuja vanhoissa lakiteksteissä

Millaisin ilmaisuin Ruotsin vallan aikaisissa lakiteksteissä puhutaan sukupuoliyhteydestä? Paljonko liikkumavaraa oli erilaisille käänösratkaisuille, kun pyrittiin tarkkaan lähde- ja kohdetekstin vastaavuuteen mutta suomalainen lakikieli oli vielä suurelta osin vakiintumatonta?

Tämä kirjoitus liittyy *Kielikellossa* 1/2020 julkaistuun toiseen artikkeliini ”Lemmen varjopuolella”. Tarkastelen siinä sukupuoliseen kanssakäymiseen liittyvää sanastoa Ruotsin vallan ajan lakiteksteissä. Tässä kirjoituksessa vertaan näitä lakisuomennoksia ruotsinkielisiin alkuteksteihinsä.

Tarkasteltavanani on kaikkiaan kuusi eri-ikäistä lainsuomennosta 1500–1700-luvuilta (esitely kirjoituksessa ”Lemmen varjopuolella”) sekä niiden kolme ruotsinkielistä lähdetekstiä: Kristoffer-kuninkaan vuonna 1442 vahvistama maanlaki, vuonna 1686 annettu kirkkolaki ja -järjestys (*Kyrkio-Lag och Ordning*) sekä *Sweriges Rikes Lag* vuodelta 1734. Maanlaista käytän D. C. J. Schlyterin vuonna 1869 julkaisemaa laitosta. Seuraaviin esimerkkeihin en ole erikseen merkinnyt, mikä näistä kolmesta alkutekstistä on kulloinkin kyseessä, mutta se on helposti pääteltävissä suomennosten viitteiden vuosiluvuista.

Verbeillä ei yksi yhteen -vastaavuutta

Suomen *maata*-verbiä on lainsuomennoksissa käytetty vastineena hyvin monenlaisille ruotsalaisen alkutekstin ilmauksille, yhtä lailla verbeille *lägra* ja *hävda* kuin pidemmille ilmauksille *hava tidelag* ’sekaantua eläimeen’ ja *göra lönskaläge* ’harjoittaa salavuoteutta’:

Maata + objekti: Joca – – waimon **macapi** kihloisa (Koll 1648) < sak hans som konu **laeghrar** j faestom | jos kihlatut toinen toisens **macawat** (Flor 1688) < om the trolofwade hwar annan **häfda** | Nijtä Waimon Personia, jotca andawat itzens **maata** Ylkämiehildäns, ennen Häpäiä (Flor 1688) < Quinnes Personer, som låta **lägra** sig af theas Brudgummar

Maata ilman objektia: Nytt ei mahda mies toista soimata huoris **maannen** (Martti) < Nu maa ey man kennan androm **laegher** | että hän **makais** eläimmen eli iongun iäriettömän luondocappalen cansa (Martti) < ath han **tydelag hafuer** meth faee | Leski taicka Neihdhy **macapi** salawuotesa (Koll 1648) < aenkia eller jomfrw **gör lönska laege** | cosca Awiopari mahta eroitetta yhdesä **macamast** ja istumast (Flor 1688) < när Ächtafolck måge skilias **til Säng** och Säte

Seuraavissa lainkohdissa puolestaan on ruotsiksi käytetty kaikissa *hävda*-verbiä, mutta suomennoksissa verbit vaihtelevat:

Heffdar festeman hona för aen wigilse > los hänen kihlattu mies **pitäpi** hänen ennen, quin he wihitän (Martti) | Wilja fästehion skiljas åt, och **hafwa** the warannan **ej häfdadt**; – – gånge fästning åter > Jos kihlacumpanit tahtowat eritä, ja he **ei ole** toinen toiseens **ryhtyneet**; – –

mengön kihlaus tacaisin (Forseen 1738) | Om de trolofwade hwar annan **häfda** > Jos kihlatut toinen toisens canssa **itzens secoittawat** (Flor 1688)

Eläimeen sekaantumisesta käytetään ruotsiksi kautta linjan vakiintunutta ilmausta *hava tidelag*. Sen sijaan suomennoksissa tässä lainkohdassa käytetään useimmiten vastaavia ilmauksia kuin ihmisten välisestäkin sukupuoliaktista:

Om then som **tydelagh hafuir** meth fae > Sitä ioka Eläimen cansa **haureutta teke** (Martti); Jocu **maka** eläimen cansa (Lju 1601); Sijtä joca eläinden cansa **hecumoihdhe** (Koll 1648) | Hwar som **hafwer tidelag** med fä > Jocainen cuin **ryhtyy** nautan (Forseen 1738); Jocainen cuin **secoitta itzens** eläimen – – canssa (RWL 1759)

Luvatonta sekaannusta vai ajatonta vuoteenseuraa?

Ruotsin vallan aikaisissa lainsuomennoksissa sukupuoliyhteyteen viitataan monella eri substantiivilla. Sävyltään neutraaleimmasta päästä ovat *makaaminen*, *makaus*, *yhtyminen* ja *yhdessämakaaminen*:

[Vaimonryöstöstä:] Jos **macaminen** sijhen tygö [so. lisäksi] tule; olcon myös rickonut caicken irtaimen caluns (Forseen 1738) < Kommer **häfd** ther till; hafwe och förwärdadt alt sitt lösa gods. | Eläimijn **yhtymisestä** (Forseen 1738) < **Om tidelag** | [Jos aviopuolisot eivät millään lakkaa riitelemästä] nijn pitä he määrätyx ajaxi eroitettaman toinen toisestans, Canssakäymisestä, **Yhdesmacamisest**, Pöydäst ja Asunsiasta (Flor 1688) < skola the på en Tijd skilias ifrån hwar andra, **til** omgänge, **Säng**, Bord och hemwist

Ruotsalaisessa alkutekstissä aviopuolison harjoittaman huoruuden (*hor*) ja naimattomien harjoittaman salavuoteuden (*lönskaläge*) yläkäsitteenä esitetään *lägersmål*, joka on suomennettu sekä *yhdessämakaamiseksi* (Forseen 1738) että *luvattomaksi sekaannukseksi* (RWL 1759). Lakitekstissä on myös erotettu *yksinkertainen* ja *kaksinkertainen huoruus* (*enfalt/twefalt hor*) sen mukaan, onko vain toinen vai kumpikin osapuoli tahollaan naimisissa. Ruotsin *valtakunnan lain* parittamista koskevassa kohdassa käytetään myös ilmausta *haureus*: ”Haureuden edesauttamisesta ja haureudesta” (Forseen 1738; ruots. ”Om kopleri och skiörlefnad”).

Ruotsin sana *lönskaläge* on saanut suomenkielisiksi vastineikseen yhdyssubstantiivit *salasänky*, *salavuode* ja *salavuoteus*, joista viimeksi mainittu on sittemmin vakiintunut suomalaiseen lakikieleen. 1700-luvun lainsuomennoksissa käytetyn *sukurutsaus*-sanan alkuperästä ei ole varmaa tietoa, mutta jälkiosa saattaa pohjautua germaaniseen rikosta merkitsevään sanaan (vrt. ruotsin *brott*). Ruotsinkielisessä alkutekstissä käytetään kuitenkin tässä kohtaa yhdyssubstantiivia *blodskam*.

Ruotsalaisen lakitekstin yhdyssana *lägersmål* on suomennettu ilmauksilla *lihallinen sekaannus* ja *lihallinen kanssakäyminen*, joissa nimenomaan adjektiivimäärite korostaa yhteyden fyysisyyttä. Ilmauksissa *otuktig beblandelse* – suomeksi *haureellinen sekaannus* (Flor 1688) – ja *olovlig beblandelse* – suomeksi *luvaton sekaannus* (Forseen 1738, RWL 1759) – sekä substantiivi että sen adjektiivimäärite ovat kielteisesti värittyneitä. Sen sijaan esiaviolliseen seksiin viittaava ilmaus *otidig sängelag*, suomeksi *ajaton yhdessämakaaminen* (Forseen 1738) tai *ajaton vuoteenseura* (RWL 1759), ei kuulosta aivan yhtä vakavalta.

Helmikirjontaiset morsiusukkanauhat. Kuva: Turun museokeskus (CC BY-ND 4.0).

Jos joku horjahtaa salavuoteuteen

Sukupuolikäyttäytymistä koskevissa lainkohdissa ovat yleisiä verbi-ilmaukset, joissa abstraktiin, merkitykseltään avoimeen verbiin yhdistyy informaationtäyteinen substantiivi. Tämäntyyppiset ilmaukset on yleensä suomennettu lähdetekstiä hyvin uskollisesti noudattaen:

Nu kan kona **hoor göra** > Nytt **teke** waimo **huoria** (Martti) | Then som **enckelt Hoor bedrifwer** > Joca wihityn canssa, eli itze wihitty waldaman [= naimattoman] canssa **huorin teke** (Flor 1688)

Hafwer någon **haft lägersmål** med flera > Jos jocu **on salavuoteutta pitänyt** usiamman cansa (Forseen 1738, RWL 1759) | Hafwer man, eller hustru, sedan the fäste blifwit, **haft lägersmål** med någon annan > Jos mies, eli waimo, sitte cuin he kihlattin, **on lihallista canssakäymistä pitänyt** jongun muun canssa (RWL 1759) | ther hon som förlofwad är, wil och kan öfwertyga Fästemannen, thet han efter Trolofningen, **haft olofligt Omgänge** med någon > jos se joca kihlattu on, tahto ja taita sito Ylkämiehens, kihlamisen jälken **pitänen luwatoinda canssakäymist** jongun canssa (Flor 1688)

Muutamassa salavuoteutta koskevassa lainkohdassa suomennoksen verbivalinta poikkeaa mielenkiintoisella tavalla alkutekstistä:

Then **sig med Lönskeläger förseer**, så Man, som Qwinna > Joca **Salavuoteuteen lange**, nijn Mies cuin Waimo (Flor 1688) | ther någonthera Parten, af Trolofwade eller gifte, förmenas hafwa **sig försett med Hoor eller Lönskaläge** > sijnä cuin jombicumbi kihlatuista eli Naineista, luullan **erhettynexi Huorudel eli Salavuoteudella** (Flor 1688) | **Begår** någon **lönskaläge**, sedan han andra gången giordt enfalt hor > Jos jocu **horjahta salavuoteuteen**, sitte cuin hän toisen erän on tehnyt yxi kertaisesti huorin (Forseen 1738, RWL 1759)

Suomennosten verbit luovat kuvan satunnaisesta rikkeestä, mutta ruotsalaisissa alkuteksteissä teot vaikuttavat paljon tietoisemmilta.

Ei peri porton kakara

Sukupuoliyhteyden osapuoliin lakitekstissä viitataan useimmiten tyyliväriältään varsin neutraalein sanoin. Tarkastelemistani vanhoista lakiteksteistä löytyy kuitenkin jonkin verran naista halventavia ilmauksia:

Horkona forbryter morgongawo, och alt thet hon war giffit til > **Huora waimo** ricko huomenlahiatt ia caicki mingä hän oli naitettu (Martti); **Huora** ricko huomen lahjansa (Koll 1648) | Ey erfua **hoorbarn** > Ei **huoran** lapset peri (Martti); Eij peri **porton** cacara (Koll 1648)

Samuel Forseenin lainsuomennoksessa (1738) huomiota kiinnittävät rikolliseen viittaavat ilmaukset kohdassa, jossa säädetään lapsenmurhasta:

Nainen joca luwattomast secannuxest rascaxi tule | Jos **portto** heittä sikiäns kedolle eli kujalle, nijn että se näljästä, wilusta eli muusta tapauxesta cuole

Avioliiton ulkopuolisen seksisuhteen, raskauden ja synnytyksen kokeneeseen naiseen viitataan monta kertaa sanalla *nainen*, kunnes hän viimeisessä pykälässä muuttuu *portoksi*. Myöhemmässä suomennoksessa (RWL 1759) puhutaan koko luvun ajan systemaattisesti *portosta*, ja samoin ruotsinkielisessä alkutekstissä käytetään sanaa *kona*, joka on monissa yhteyksissä mielletty halventavaksi, jopa haukkumasanaksi.

Yhtä kielteisesti miestä leimaavia ilmauksia ei tarkastelemistani lakiteksteistä juurikaan löydy. Ljungo Tuomaanpojan maanlainsuomennoksesta (1601) löytyy kuitenkin koko joukko herjaussanoja, joita on mielenkiintoista verrata ruotsinkieliseen tekstiin. Lainkohdassa opastetaan, mitä ei sovi päästää suustaan käräjätuvassa:

Huilken man eller kona kallar eller förkastar androm oquendes ord, som ähr tiufuer, mordare, röfuare, **kettare**, **horenszon**, trulkarl, **horkonna**, moordherska, **ketterska** eller trulkonna, eller annat huadh som obequembligitt ähr > Joca mies eli nainen cutzu eli häuäise iongun heriä sanalla quin ouat, waras, murhamies, röuäri, **suku rudzas**, **huoran poica**, Noita, **Porto**, Murhias, welho, eli muta ioca heriäys on

Ruotsalaisessa tekstissä luetellaan erikseen mieheen viittaavat haukkumasanat *tjuver* (*varas*), *mördare* (*murhamies*), *rövare* (*ryöväri*), *kättare* (*kerettiläinen; sukurutsauksen harjoittaja*), *horenszon* (*huoranpenikka*) ja *trollkarl* (*noita*) sekä naiseen viittaavat *horkona* (*huora*), *mörderska*, *kätterska* ja *trollkona* (*noita-akka*). Sana *kättare* on siis aikoinaan merkinnyt sekä kerettiläistä että sukurutsaukseen syyllistynyttä, Ljungon sanoin *sukurutsasta*. Sanan *horenszon* Ljungo on suomentanut *huoranpojaksi* ja *horkona*-sanana *portoksi*. – Martti ja Kollanius (1648) näkyvät tässä kohtaa käyttäneen suomennostyössään eri alkutekstiä, koska heidän suomennoksistaan tämä herjaussanojen luettelo puuttuu.

Elina Heikkilä

Kirjoittaja on *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* toimittaja.

Ruotsinkieliset lait

Konung Christoffers Landslag. Utgifven af D. C. J. Schlyter. Lund, 1869, i Berglingska Boktryckeriet.

Kyrkio-Lag och Ordning som -- Carl then Elofte -- Åhr 1686. hafwer låtit författa, och Åhr 1687. af Trycket utgå och publicera. Jemte ther till hörige Stadgar. Stockholm, Tryckt af Johan Georg Eberdt.

Sweriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Stockholm -- Tryckt uti Historiographi Regni Tryckerij Af Hartwig Gercken. Åhr 1736.

Lainsuomennokset

Flor 1688 = [Henrik Florinus] (suom.) 1688: *Kircko-Laki Ja Ordningi 1686*. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toimittaneet Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila & Martti Parvio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1986.

Forseen 1738 = [Samuel Forseen (suom.): *Ruotsin valtakunnan laki*.] Käsikirjoitus (Helsingin yliopiston kirjasto).

Koll 1648 = Abraham Kollanius (suom.): *Kristoffer kuninkaan maanlaki*. Julkaissut Martti Rapola. Suomen Kielen Muistomerkkejä III, 1. Helsinki 1926.

Lju 1601 = Ljungo Tuomaanpoika (suom.): *Ruodzin waldakunnan Maan elj taloin poicain laki*. -- Martti Ulkuniemi: Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennokset I. Maanlain ja kaupunginlain teksti. Vaasa 1975.

Martti = *Kristoffer kuninkaan maanlaki, Herra Martin suomeksi kääntämä*. Tukholman Codex B 96. Julkaisseet E. N. Setälä & M. Nyholm. Suomen Kielen Muistomerkkejä II, 1. Helsingissä 1905.

RWL 1759 = *Ruotzin Waldacunnan Laki*. Hyväxi luettu ja wastian otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Pränttijn annettu Georg Saloniuxelda -- Wuonna 1759. Turusa. Porvoo: WSOY 1984.